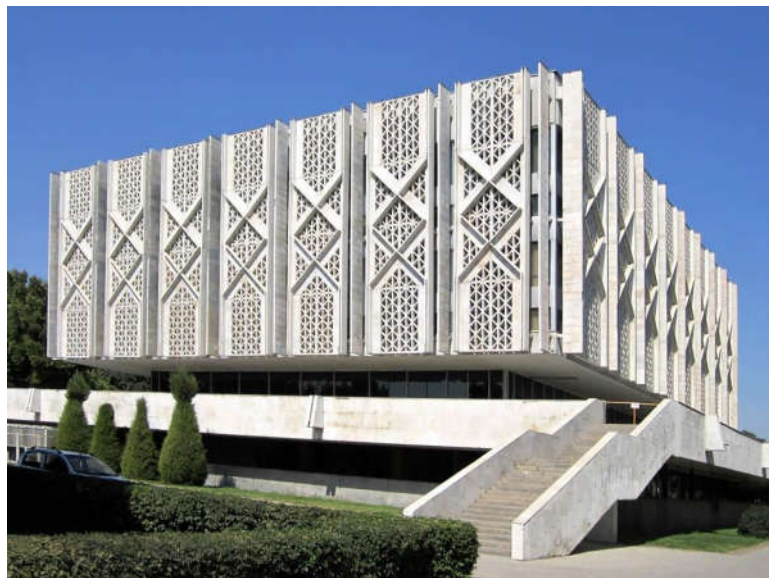

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR
AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI**

**MODDIY-MA’NAVIY MEROS VA
UMUMBASHSARIY QADRIYATLAR**

**Respublika ilmiy-amaliy
konferentsiya materiallar to‘plami**

15-KITOB

Toshkent-2023

Mas'ul muharrir:

Jannat Ismailova, tarix fanlari doktori, professor

Alisher Ismailov, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim.

Larisa Levteyeva, tarix fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim.

To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

Alisher Ismailov, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim.

Jamshid Peremkulov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Taqrizchilar:

tarix fanlari doktori, professor Baxtiyor Vaxabovich Xasanov,
tarix fanlari nomzodi Xurshid Turg'unovich Fayziyev

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2023-yil 2-maydagi 118-son buyrug'i asosida 2023-yil 18-maydagi «Moddiy-ma'naviy meros va umumbashariy qadriyatlar» mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari to'plami.

Mas'ul muharrirlar: J.X.Ismailova, A.F.Ismailov, L.G.Levteyeva; O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi. 2023. 398 b.

To'plam O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Ilmiy kengashining 2023-yil 11-maydagi majlisi qarori asosida nashrga tavsiya etilgan.

To'plam tarixshunoslar, tadqiqotchilar va keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

Mazkur to'plamdan O'zbekiston tarixi davlat muzeyida an'anaviy tarzda o'tkazib kelinayotgan "Moddiy-ma'naviy meros va umumbashariy qadriyatlar" nomli ilmiy-amaliy konferensiyaning 15-soni uchun to'plangan maqolalar jamlangan bo'lib, unda muzeyshunoslik, tarix, arxeologiya, etnologiya hamda muzeylarda innovatsion texnologiyalarni jalb etishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar o'rin olgan.

To'plam tarkibidan o'rin olgan maqolalar mualliflarning ilmiy tadqiqot natijalari va shaxsiy ilmiy qarashlarini o'zida aks ettiradi.

2-SHO‘BA. Tarix, arxeologiya, entologiya masalalari zamonaviy talqinda.....	150
<i>A.A. Musakaeva. Монета Софита.....</i>	150
<i>D.R. Normurodov. Yangi aniqlangan Changallik arxeologik yodgorligidagi tekshirish ishlaridan.....</i>	159
<i>Г.И. Богомолв. Изображение руки на предметах с городища Канка как фактор межкультурного обмена.....</i>	164
<i>F.E. Toshboyev. Shoxidtera arxeologik yodgorligiga doir.....</i>	175
<i>Ж.З. Ахмедов. Настенная роспись Афросиаб как уникальный памятник</i>	180
<i>M.B. Nasritdinova. Toshkent vohasining turkiy-sug‘diy toponimlari: Jabg‘ukat va Хотunkat.....</i>	187
<i>Г.Ш. Зуннунова. Караван сарай средневекового Узбекистана.....</i>	197
<i>S. Jo‘rayeva. O‘rta asrlarda Termizda savdo aloqalari va hunarmandchilik...</i>	205
<i>A. Raynova. Популяризации архитектурного наследия города Шахрисабза и его окрестности с помощью малоизученных архивных данных.....</i>	212
<i>S. Boymirzayev. O‘zbekiston tarixi davlat muzeyida arxeologik ashyolarni saqlash masalasiga doir.....</i>	217
<i>A.H. Hamrayev, M.A. Rahmonova. Buxorodagi Turki jandi maqbarasi tarixi.</i>	225
<i>Sh.U. Bobojonov. Buxoroda hukmdorlarni dafn qilish an‘anasi.....</i>	236
<i>Z. To‘qsanova. Ahmad Donishning Buxoro amirlari tarixiga oid asarida astronomik ma‘lumotlar.....</i>	243
<i>F.D. Hamrayeva. Amir Olimxonning yozgi saroyi «Sitorai Moxi-xossa».....</i>	247
<i>С.Б. Атабекова. Классификации исследования реставрации памятников Бухары. (На примере мечети Калан).....</i>	254
<i>A. Tog‘ayeva. Turkiston general gubernatorligida sanoat va ishlab chiqarish xususida.....</i>	261
<i>U. Ismoilov. Turkistonda front orti ishlari uchun majburiy mehnatning joriy qilinishi (Birinchii jahon urushi yillarida).....</i>	267
<i>О.Г. Пуговкина. История Февральской революции и Октябрьского переворота 1917 года в Туркестане в сборниках документальных материалов XX века.....</i>	275
<i>M. Misaboyeva. Turkiston o‘lkasida bolsheviklar hokimiyatining o‘rnatilishi.....</i>	282
<i>M. Darmonova. Sovet hokimiyatining qatag‘on siyosati xususida.....</i>	286
<i>A.N. Xolmo‘minov. Qatag‘on siyosati sohalar kesimida.....</i>	291
<i>M.M. O‘rolova. O‘zbek ayollari front orti xizmatida.....</i>	302
<i>Sh. Do‘smatova. O‘zbek nikoh to‘yi marosimlarining etnolokal xususiyatlari.....</i>	307
3-SHO‘BA. Muzeylar innovatsion texnologiyalar kesimida.....	314
<i>M.S. Muxamedova. O‘zbekistonda muzey turizmini rivojlantirishda ko‘chma ko‘rgazmalar va mahorat darslarining ahamiyati.....</i>	314
<i>G.R. Orifjonova. Ozarbayjon muzeylari innovatsion rivojlanish kesimida....</i>	325

AHMAD DONISHNING BUXORO AMIRLARI TARIXIGA OID ASARIDA ASTRONOMIK MA'LUMOTLAR

Zilola To'qsanova
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada Buxoro amirligining yuqori lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan, saroy maslahatchisi va bilimdoni bo'lgan Ahmad Donishning mang'it amirlari tarixi asarida bayon etilgan voqealar bayonining falakiyot hodisalari bilan bog'lanishi, uning bashoratlari, kelajak farazlari tahlil qilingan. Shuningdek, ma'rifatparvar ajdodimizning yetuk munajjimlik faoliyatiga e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *ilmu nujum (munajjimlik), ilmi hay'at (falakiyotshunoslik), sitorashunos, vujudiyot (borliq), adamiyot (yo'qlik), astrologiya, Shuhadoi islom qabristoni*

O'rta Osiyo xonliklarida turli dunyoviy fanlar, handasa (geometriya), arifmetika (hisob ilmi), jug'rofiya (tabiatshunoslik), mushkulot (mantiq) , falakiyot (astronomiya) kabi ilmlari yaxshi rivojlangan. Biz buni faqat moddiy madaniyat, me'morchilik, harbiy sohalargina emas, balki ma'naviy hayotda, xususan, tarixnavislik sohasida ko'rishimiz mumkin.

Buxoro amirligida yuqori lavozimlarida ishlagan va turli fanlar bilimdoni hisoblangan ma'rifatparvar Ahmad Donish tarixiy asarlarida ko'plab astronomik ma'lumotlar uchraydi. Bu uning yetuk munajjimlardan biri bo'lganligini ko'rsatadi. Ahmad Donish ilmu nujum (yulduzshunoslik), geometriya, me'morlik, rassomlik, tabobat, she'riyat va musiqa sohalari bilan shug'ullangan. Mohir "ilmi hay'at" (falakiyotshunoslik) va "ilmi nujum" (munajjimlik) sohibi bo'lgan. Tabiiy fanlar yo'nalishida o'z tadqiqotlari bilan zamona ziyolilarini hayratda qoldirgani uchun ilmiy taxallusi Handasadon (Muhandis) va Sitorashunos (Munajjim) ham bo'lgan [1, 20]. Buxoroda donishmadligi sabab Ahmad Kalla, Kallalik Ahmad nomlari bilan tanilgan. Munajjimlikdan puxta bilimga egaligi tufayli amir Nasrullo nazariga tushgan.

Ahmad Donishning "Risola yoxud Mang'itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi" asarida Buxoro tarixi bilan bog'liq voqealar astoronomik hodisalar bilan bog'lanib bayon etilgani e'tiborga molik. Ushbu asar "Kichik tarix", "Safarnoma", "Buxoroi sharif amirlarining tarjimai holi" kabi nomlar bilan mashhur bo'lgan.

Asarning muqaddimasida quyidagilar bayon etilgan: Alloh bu tuproqli zamin himoyasi uchun uning ustini ko'k chodir (osmon) bilan qopladi. Yerning barqarorligi va davomiyligini ta'minlash uchun, zarur ozuqani tashqaridan yetkazishlari uchun yulduzlar harakatini tartibga solib, ularni idora qiluvchi mas'ullarni belgiladi. Shuningdek, muarrix davom etib, bu dunyo hayot, suv va adolat bilan obod bo'lib, o'lim, suvsizlik va zulm bilan vayron bo'ladi. Ularning bari olti yulduzning ulviy (oliy, yuqori) olami orqali vujudga keladi, deydi.

Osmon jismlarini tasvirlar ekan, ular qanday holat kelsa foydaliyu, aksincha zarari ekanini ko'rsatib o'tgan. Vujudiyot (borliq) Quyosh, Zuhra va Mushtariy ta'siri natijasida bo'lsa, adamiyot (yo'qlik) Mirrix, Zuhal va Oy ta'siri natijasidir. Atorud ularning barchasiga taalluqli bo'lgan holatda, o'sha ta'sir qaysi yulduzning xosiyati bo'lganda, uning ma'dani hisoblanadi. Atorud tik kelganda (Yerga) ziyon va nuqson yetadi. Bu yulduzlar osmon burjlari darajalarida noqislik va barakat keltiruvchi holatda tursa, shunga ko'ra ularning ta'siri kamayadi yoki ko'payadi[2, 10].

Alloh, taolo yana bu muddatlarda yukorida zikr etilgan yulduzlarning Yer sayyorasiga yaqinlashishi, burjlari va darajalarida aylanishi Yer yuzidagi taraqqiyot va vayronagarchiliklarni ko'paytirishi yoki kamaytirishini ham takdir etdi. Bundan ko'zlangan asosiy maksad esa dunyoda bir maromdagi bardavom rivojlanishning oldini olish bilan birga uning batamom yo'k, bo'lib ketishiga sabab bo'luvchi davomiy vayronkorlikka xam yo'l ko'ymaslikdir[2, 11].

Tarixdan ma'lumki, nujum ilmi* xalq orasida uzoq yillar davomida shuhrat topib, insonlarning ko'pchiligi u bilan mashg'ul bo'lgan. Shu sabab taqvimlarni yaxshi bilishgan. "Yigirma-yigirma", "qirq-qirq", "yuz-yuz" va "ikki yuz ikki yuz" – munajjimler atamasi ma'nosida yulduzlarning "Zuhal" davri, "Mushtariy davri" kabi aylanish davri hisoblanadi. Ushbu aylanishlar uzoqlashish (qochish-*firrot*) va yaqinlashish (bog'lanish-*karonot*)lar ta'siri natijasidir[2, 12].

Muarrix hukmdorlarning taxtga kelish sanasida falakdagi sodir bo'lgan hodisalarni bayon etadi. Mazkur hodisaning xosiyatini ham sharhlab beradi.

* Осмон жисмлари ва уларнинг ҳаракатини ўранувчи фан.

Amirlarning hokimiyatga kelish vaqti nafaqat hijriy taqvim, balki imli nujum taqvimi bilan ham keltirilishi diqqatga sazovordir. Amir Haydar (1800-1825)ning taxtga o'tirish voqeasi quyidagicha bayon etiladi. "Uning podsholik taxtiga o'tirishi 1215/1800 yil yakshanba, rajab oyining 14 da, quyosh chiqqandan uch soat keyin bo'lib, yulduz va sayyoralarning joylashishi shunday ediki, munajjimlar bashoratiga ko'ra uning davrida ko'shin orasida notinchlik va amirlar bilan podshoning o'rtasida esa kelishmovchilik sodir bo'ladi".

Donish osmon jismlari harakati, sayyoralarning joylashuvi ko'ra oldinni bashorat qila oladigan munajjim sifatida tanilgan. U aytgan bashoratlari o'z isbotini topgan. Quyidagi bashoratni shunday ta'kidlanadi: "Men uch marta astrologiya qoidalariga muvofiq bu viloyatlar (Buxoroda -Z.T.)da nimalar sodir bo'lishini imtihon qildim. Uch marta ham Merkuriy ta'sirida Mars Saturnga qarama-qarshi joylashgan edi. Astrologiya qoidalariga muvofiq bunday joylashuv ayniqsa, amirlar va mulkdorlar hukmronligi uchun buyuk musibat alomatidir. Kelajakda tirik qolganlar, xususan, amirlar, mulkdorlar tomonidan zo'rlik bilan xazinaga yig'ilgan boylik kofirlar va gunohkorlar mulkiga aylanishiga shohid bo'ladilar. Hukmdorlar, oxir-oqibat, o'z boshlarini dorda qoldiradilar, amirlar va yuqori mansabdorlar esa xor-zor bo'ladilar[2, 139]. Haqiqatan ham 1920 yil sentyabr oyida Buxoro amirligi qizil armiya tomonidan tugatiladi. Asrlar davomida amirlar tomonidan yig'ilgan davlat xazinasi Buxoro xalqiga xizmat qilish o'rniga mustamlakachilar tomonidan tashib ketiladi. Buxoroning so'nggi amiri Sayyid Olimxon (1910-1920) poytaxtdan chiqib ketishga majbur bo'ladi. O'z davlati chegarasidan chiqib Afg'onistonda panohtopadi va u yerda 20 yildan ortiq vaqt davomida istiqomat qiladi[1, 29]. 63 yoshida vatani Buxoroi sharifni qumsab, ko'zi ojiz bo'lib, faqirlikda vafot etadi. So'nggi mang'it amiri Olimxon Kobuldagi Shahidoni islom (Shuhadoi islom) – Islom shahidlari qabristonida dafn etiladi.

Shuningdek, Ahmad Donish asarda quyidagi bashoratlarni ham ilgari suradi: yulduzlarning joylashishiga qaraganda, Movarounnaxrda xokimiyat bu toifa ko'lida qolmaydi. Ajoyib o'zgarishlar, buyuk to'knashuvlar sodir bo'ladi. Marsning Saturnga qarama-qarshi turishi, Yupiterning Merkuriyga yaqinlashishi bu islom

xalqlarining diniy e'tikodlarini sustlashuvidan darak beradi. Dunyoning xamma mamlakatlarida soxtakorlik va ishonchsizlik va yolg'onni kuchaytiradi[2, 139].

Umuman olganda Ahmad Donishning falakiyot ilmi borasidagi izlanishlari asosida bergan ma'lumotlari uning amirlikda mohir astronom bo'lganidan dalolat beradi. Asarlarida zikr qilingan astronomik hodisalar va ularning falsafiy mushohadasi nafaqat tarixchilar, balki faylasuflar, fiziklar, astronomlar uchun ham qiymatli hisoblanadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. – Тошкент: Фан, 1991. – 32 б.
2. Аҳмад Дониш. Рисола ёхуд Манғитлар хонадони салтанатининг қисқача тарихи / таржима муаллифи Қиёмиддин Йўлдошев. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2014. – 144 б.
3. Наимов И. Аҳмад Донишнинг маърифатпарварлик фаолияти ва унинг илмий мероси. тарих фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферти. – Тошкент, 2022. – 149 б.